

Vaqif İSRAFİLOV
ADPU-nun Azərbaycan
dilçiliyi kafedrasının dosenti,
filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru

Azərbaycan və eləcə də türkdillil xalqların dialekt və şivələrinin öyrənilməsi məsələləri ilə bağlı olaraq türkologiyada müəyyən qədər araşdırmalar aparılmış olsa da, bu sahədə hələ də bəzi problemlə məsələlər öz həllini gözləməkdədir. Son tədqiqatlar nəticəsində məlum olub ki, dünyada iyirmi üç türkdillil xalq mövcuddur. Bu xalqlar tarixin müəyyən dövrlərində bir-birindən ərazi cəhətdən müəyyən qədər uzaq yaşasalar da, öz etnik mənsubiyyətlərinə görə dil, dialekt və şivə baxımından bir-birini anlaya bilər və dillərinin yaxınlığı ilə eyni kökə mənsub olduqlarını sübut edirlər. Həqiqətən də qohum türk dillərinin dialekt və şivələrinin müqayisəli aspektdə öyrənilməsi günün tələbidir. Filologiya elmləri doktoru, professor Mahirə Nağızının "Azərbaycan dilçiliyində ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrinin müqayisəli aspektdə tədqiqi məsələləri" kitabı bu baxımdan xüsusi maraq kəsb edir. Müəllif Azərbaycan dilçiliyi tarixində ilk dəfə olaraq, 20-ci əsrin ikinci yarısından başlayaraq bugünkü dövrümüzdə qədər aparılmış tədqiqatları çox diqqətlə nəzərdən keçirib və müqayisəli şəkildə həmin tədqiqatları ardıcılıqla araşdırmaya cəlb edib.

Mahirə Nağızı keçən əsrin 50-ci illərindən türk dillərinin dialekt və şivələrində burun samitlərinin mövcudluğunu ilk dəfə akademik Məmmədəğa Şirəliyevin müşahidə etdiyini yazır və türkologiyada burun samitlərinin tədqiq edilmədiyini nəzərə alaraq bunları əmələ gətirən fonetik sərəit, deyiliş yeri haqqında fikir bildirir. M.Nağızının araşdırmalarına əsasən qeyd edirik ki, M.Şirəliyevin həm Azərbaycan, həm digər türkcələrin dialekt və şivə materialları üzrə apardığı araşdırmaların hər biri ayrı-ayrılıqda tədqiqatlayıqdır. Kitabda tədqiqatlarına xüsusi diqqət yetirilən akademik Ağamusa Axundovun iki məqaləsində iki problemə dair mühazirə irəli sürüldü: dialekt sistemlərinin bir-birinə münasibəti və dialekt sistemlərinin aborgenlərinin öl-

kənin qədim əhalisinin dil sistemi faktlarına münasibəti.

M.Nağızı Azərbaycanın, o cümlədən, ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrinin tədqiqində akademik Tofig Hacıyevin böyük xidmətləri olduğunu qeyd edir. O yazır ki, ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrinin qarşılıqlı inteqrasiya məsələlərinin tədqiqində T.Hacıyevin "Cəbrayıl şivəsi" monoqrafiyası ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

M.Nağızının əsərində göstərilir ki, ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin tədqiqi tarixində görkəmli türkoloq Fərhəd Zeynalovun da müstəsna xidmətləri var. Müəllif bu barədə yazır ki, professor F.Zeynalov "Türkologiyanın əsasları" əsərində ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin ömələ gəlməsi, inkişafı, təsnifi, tədqiqi və onları sociyalləndirən leksik, fonetik, qrammatik əlamətlər barədə məlumatlar verərək, türk dillərinin qəbilə, tayfa, tayfa birlikləri, xalq və milli ədəbi dillərə yüksəlməyə qədərki inkişaf mərhələlərinin dolğun bir şəkildə inkişafını izləyə bilib. Kitabda qeyd olunur ki, F.Zeynalov ümumtürk dilinin dialekt və şivələrinin tədqiqatçısı kimi, türkdillil xalqların dialekt və şivələrini bir-birindən fərqləndirən spesifik cəhətləri fonetik, leksik və qrammatik cəhətləri izah edib.

M.Nağızının kitabına əsasən cəsarətlə deyə bilərik ki, ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin müqayisəli təhlili ilə bağlı görkəmli alim, professor Həsən Mirzəyevin də yaradıcılığı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Onun uzun illər apardığı araşdırmalar nəticəsində Qərbi Azərbaycan Dərələyəz mahalının toponimlərinin və dialektlərinin toplanılması kimi mühüm iş həyata keçirilib. Məhz Həsən Mirzəyevin fəaliyyəti nəticəsində dialekt və şivələrinin öyrənilməsi xalqımızın dil tarixi, dilimizin arxaik leksik qatı, eləcə də dilçiliyimizin qohum türk dilləri ilə əlaqəsi ətrafı şəkildə araşdırılaraq monoqrafiya şəklində nəşr olunub. Monoqrafiyada H.Mirzəyev Dərələyəz şivələri üçün seçiyəvi olan bir çox fonetik və leksik xüsusiyyətləri ilk dəfə üzə çıxarıb, onun dialekt və şivələrinin işarəsini yerini, mövqeyini müəyyənləşdirib. Bu cəhətdən Azərbaycan dilinin bir sıra qədim xüsusiyyətlərini və qrammatik formalarını özündə qoruyub-saxlayan Dərələyəz şivələri tədqiqatçı tərəfindən sistemli formada təhlil olunub. Müəllif "Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri" adlı əsərində mahala aid şivə sözləri səkkiz istiqamətdə təhlilə cəlb edib.

M.Nağızı haqlı olaraq professor H.Mirzəyevin Dərələyəz mahalına şivə sözlərinə həsr etdiyi tədqiqatı bütöv və sistemli araşdırma kimi dəyərləndirir. Professor H.Mirzəyev Dərələyəz mahalı şivələrində qohum

Dialekt və şivələrimizin tədqiqinə mühüm töhfə

PROFESSOR MAHİRƏ NAĞIZININ BU MÖVZUYA DAİR SANBALLI ELMİ ƏSƏRİ HAQQINDA QEYDLƏR

türk dilləri ilə paralellik təşkil edən şivə sözlərinin müqayisəli şəkildə araşdırmaqla türkologiyamızda dilimizin tarixinin açılmamış şivələrini üzə çıxarıb. Nəzərə almalıyıq ki, Dərələyəz mahalına xas olan şivə sözlərini əhatə edən, bu sözlərin mənalarını deqiz izahını verən bir lüğətə böyük ehtiyac var idi.

M.Nağızının araşdırması nəticəsində məlum olur ki, professor Elbrus Əzizov bu sahəyə aid çoxlu sayda məqalə, monoqrafiya və dərs vəsaiti yazıb. Belə ki, onun "Azərbaycan dilinin tarixinin leksikologiyası" adlı dərsliyi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatçı alim əsərinin müvafiq bölmələrində ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri barədə müqayisələrə də geniş yer ayraraq, dəyərli fikirlər söyləyib. E.Əzizov dialekt və şivə sözlərinin fonetik, leksik, morfoloji tərkibini müəyyənləşdirərək ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrində olan oxşar və fərqli xüsusiyyətləri təhlil edərək, türkologiyamızın tarixində öz sözünü deyib.

M.Nağızının kitabında dialektoloq Bayram Əhmədovun tədqiqatlarına da xüsusi olaraq toxunulub. Tədqiqatçının çəp etdiyi "Azərbaycan dili söz yaradılığında sadələşmə meyli" adlı dərs vəsaitində şivə sözlərinin tarixi-etimoloji təhlilini vermiş, Azərbaycan dilini ilə bərabər, türk, qaracaq-balkan, kumuk, karaim, Krım tatarları, noqay, başqırd, altay, ta-

elmi təfəkkürümüzü daha da genişləndirməyə xidmət göstərir.

M.Nağızı tutarlı elmi faktlarla göstərir ki, ümumtürk dillərində dialekt və şivələrinin müqayisəli təhlili ilə bağlı tədqiqat apararı alimlərdən biri də Hüseyn Əsgərovdur. O, Azərbaycan dilində peşə-sənətə bağlı maddi-mədəniyyət leksikasına aid araşdırmalar aparıb və ümumtürk dillərinin dialekt və şivə sözlərinin izahına geniş yer verib.

Professor Əzizvan Tanrıverdiyevin yaradıcılığında türkcələrin dialekt və şivələrinin müqayisəli təhlilə xüsusi diqqət yetirilib. Tədqiqatçı 2012-ci ildə çəp etdiyi "Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası" adlı dərs vəsaitində Azərbaycan dilinin inkişaf tarixini ardıcıl araşdırıb, qoyulan problemlərə

diaxron və sinxron prizmadan yanaşıb. Kitabda göstərilir ki, mərhum professor Buludxan Xəlilovun yaradıcılığında ümumtürk dilləri dialekt və şivələrinin tədqiqi onun 2013-cü ildə nəşr edilmiş "Türkologiyaya giriş" adlı dərs vəsaitində əhatəli əks olunub. Tədqiqatçı "224-ə qədər türk sözü" əsərində də dialekt və şivələrimizi müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirib.

M.Nağızının kitabında Kamil Bəşirovun 2013-cü ildə nəşr olunan "Türk dillərinin müqayisəsi, Oğuz qrupu türk dillərində morfoloji kateqoriyalar" adlı əsəri tədqiqatçıya iş kimi qeyd edilir. Eyni zamanda, bu sahə ilə bağlı dialektoloji lüğətlərin əhəmiyyəti barədə ətraflı məlumat verilir.

Görkəmli türkoloq A.Qurbanovun "Qərbi-Azərbaycanın Kalınovo rayonu ərazisindəki Cücikənd şivəsi haqqında" adlı mühəmməl və fundamental əsəri də burada xüsusi qeyd olunmalıdır. Müəllif əsərin sonunda bu şivəyə dair müxtəsər lüğət də verir.

Professor Mahirə Nağızının Azərbaycan dilçiliyində ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrinin müqayisəli aspektdə tədqiqi məsələlərinə həsr etdiyi bu kitab Azərbaycan dilçiliyində dialekt və şivələrimizin fonetik, leksik və qrammatik yaxınlığı, oxşar və fərqli cəhətləri barədə son dövrdə yazılmış qiymətli əsərdir. Türkoloji dilçiliklə bağlı tədqiqat apararı hər bir şəxs bu kitabdan bəhrələnmə bilər.